

יסודות ראש השנה

שיעור חמישי

ראייה וחשבון בקידוש החודש

מקורות

- א. משנה ראש השנה פרק א משנה ג-ה, ט; פרק ב משנה ו-ט; פרק ג משנה א
- ב. גמ' ר"ה יט:כ: "שלחו ליה למר עוקבא... דלא ידע מר"
- ג. רבנו בחיי שמות יב, ב "וענין החדש הזה לכם... רבינו חננאל ז"ל"; פירוש המשנה לרמב"ם ר"ה פ"ב מ"ז
- ד. רמב"ם הל' קידוש החודש פ"א ה"א-ז; פ"ח ה"א-יב
- ה. רש"י פסחים נח: ד"ה בשני בשבת; תוס' שם, ד"ה כאילו
- ו. שו"ת הרשב"א ח"ד סי' רנד; שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קלו "...כשהיו מקדשין ע"פ הראיה"

רבנו בחיי שמות פרק יב פס' ב

וענין "החדש הזה לכם ראש חדשים", אין כונת הכתוב להזהיר אותנו לעבר שנים ולקבוע חדשים על פי ראית הלבנה, כי בקביעות החדשים אין עקר בתורה לחוש לראית הלבנה אם תראה מוטב ואם לא תראה ביום הקביעות, אלא קודם לכן או אחרי כן ליום או יומיים אין אנו חוששים כי לא נצטוינו בתורה לקבוע החדשים על פי ראית הלבנה כי אם על פי החשבון. וכתב רבינו חננאל ז"ל: קביעות החדשים אינו אלא על פי החשבון לא על פי ראית הלבנה, והראיה שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר היה הענין מכסה אותם ביום ועמוד האש לילה ולא ראו בכלם שמש ביום ולא ירח בלילה, והוא שאמר הכתוב: (נחמיה ט, יט) "ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר את עמוד הענין לא סר מעליהם ביומם להנחותם בהדרך ואת עמוד האש בלילה להאיר להם", ומיכן היו קובעים חדשים על פי ראית הלבנה, אלא בודאי עקר המצוה בכתוב על פי החשבון.

והנה מסורת בדינו לעולם, כי י"ב חדשי השנה ה' חדשים מהם כל אחד ל' יום וה' חדשים מהם כל אחד מהם כ"ט יום, ושנים מהם פעמים שניהם ל' יום ופעמים שהם כ"ט כ"ט, פעמים אחד מהם ל' והשני כ"ט, ושני חדשים הללו הם מרחשון כסלו, ומסורת בדינו כי ר"ח תשרי ראש השנה לשנים, וכי לכל חדש הלכה למשה מסיני כ"ט יום ומחצה ותשצ"ג חלקים, ומפורש תמצא בכתוב: (דברי הימים - א יב, לב) "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם", ואין לך דבר שצריך חכמה ובינה לקבוע עתים ומועדים כי אם החשבון שהוא סוד העבור, אבל ראית הלבנה דבר ידוע, כי כשהלבנה נראית הכל יודעין שהוא ראש חדש וחג המצות בט"ו, וראש השנה באחד בתשרי, ויום הכפורים בעשרה בו וסכות בט"ו בו. אבל החשבון אינו אלא לחכמים מחשבין ומודיעין לישראל והם עושים על פיהם, וזהו שכתוב: (שם) "לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם יצאו ועל פיהם יבאו".

וכן תמצא מדברי דוד ליהונתן שאמר (שמואל - א, כ, ה) "הנה חדש מחר ואנכי ישב אשב עם המלך", ומיכן היה יודע דוד שמחר חדש לולא שעל פי החשבון היו קובעים, כי אולי לא תראה הלבנה ולא יקבעו מחר חדש, ולא עוד אלא שהדבר מוכיח שהיו קובעים שני ימים ראש חדש, שנאמר: (שם, כד) "ויסתר דוד בשדה ויהי החדש וישב המלך על הלחם לאכול", (שם, כו) "ולא דבר שאול מאומה ביום ההוא כי אמר מקרה הוא" וגו' וכתוב: (שם, כז) "ויהי ממחרת החדש השני ויפקד מקום דוד", ולא יתכן לומר כי ראש חדש אחר הוא לפיכך קראו החדש השני שנאמר: (שם) "ויאמר שאול אל יהונתן בנו מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלחם", (שם, לד) "ויקם יהונתן מעם השלחן בחרי אף ולא אכל ביום החדש השני לחם", הלא הדבר מוכיח שהיו באותו החדש שני

ימים של ר"ח כמנהגנו עד עכשו בהיות החדש יוצא. כך היו נוהגים כל ישראל לקבוע חדשים על פי החשבון אלף ומאה שנים מימות משה רבנו ועד אנטיגנוס ראש גולה וראש סנהדרין, והיו בכלל תלמידיו שנים והם: צדוק וביתוס, וכשדרש להם (אבות א, ג) אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, נכנס ספק בלבם וחשבו שאין עונש ושכר, ויצאו לתרבות רעה והתחילו לעורר בזה בקביעות הירח, ואמרו כי אין עקר המצוה לקבוע חדשים על פי החשבון כי אם בראית הלבנה והוא הדבר הצודק והמכוון, והוצרכו חכמי הדור להכחיש דבריהם ולהודיע להם בראיות גמורות וכן אמרו ז"ל: כך אמר רבן גמליאל אל תחושו לראית הירח החשבון הוא העקר, כך מקובלני מבית אבי אבא שאין חדשה של לבנה פחותה מכ"ט יום ומחצה ותשצ"ג חלקים. והנה דבריו הללו מוכיחין שלא היה רבן גמליאל סומך על ראית הלבנה כי אם על פי החשבון, ועוד משנה שלמה היא: (ר"ה כה ב) ראוהו ב"ד וכל ישראל נחקרו העדים ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשכה הרי זה מעובר. זו ראייה גדולה שלא היתה בידם עקר ראית הלבנה, שאלו היתה בידם עקר ובראיה היו מקדשין איך אחרי ראיתה מעברים אותו, ועוד גדולה מזו (שם כה א) באו שנים ואמרו ראינוהו בזמנה והוא אור שלשים ובליל עברו שהוא מוצאי יום שלשים לא נראה וקבלם ר"ג, ואלו היה ר"ג סומך על ראית הלבנה ולא על החשבון, בודאי שנתברר שכיון שלא נראה בליל עברו שהם עדי שקר, אלא ודאי ר"ג על החשבון סמך ולא על העדאת העדים. ומה שתמצא לרז"ל: (ר"ה כד א) דמות צורות לבנות היו לר"ג בעליתו על הטבלא בכותל שבהן היה מראה את ההדיוטות, הכונה בזה: כי ר"ג עשה צורות הללו לבאר לתלמידי צדוק וביתוס ידיעתו במהלך הלבנה בכל חדש וחדש, וכי הוא יודע בכל חדש וחדש באיזו צורה תולד אם ארוכה אם קצרה וכמה תהיה גבוה בגלגל ולא יזוה צד תהיה נוטה, והיה בכל חדש וחדש מבאר לתלמידים ואמר להם הלבנה בזה החדש צורתה כך וכך ונטיתה לצד כך וכך, וכאותה צורה שהיה מראה לתלמידיו בה היו מעידים העדים בכל חדש וחדש, וכיון שראו כך חדש אחר חדש, שנה אחר שנה, נתברר להם שאין העקר אלא החשבון ובטלו דברי החולקים, ואף על פי שהיו מקבלים העדים זכר לדבר, לא היתה סמיכת בית דין כי אם על החשבון, ולדברי הכל דת חק העבור הלכה למשה מסיני, שהרשות ביד ב"ד הגדול כשהוא גדול שאין למעלה ממנו בחכמה וביראת חטא ובקי בחדרי תורה ובקביעות השנים, הרשות בידו לקבוע ולעבר כפי מה שיראה לו מחקי סוד העבור, וזו היא הדת שצוה הקדוש ברוך הוא למשה "החדש הזה לכם", ע"כ בפירוש רבינו חננאל ז"ל.

שו"ת הרשב"א חלק ד סי' רנד

שאלת: זה החשבון שאנו קובעים עליו את המועדי, אחר שהעיקר בדינו, כזה ראה וקדש. וכת' : אשר תקראו אותם. איך נשען על זה החשבון, מבלתי ראיית לבנה, ובקריאת כל אדם. ואם ראיתי להרמב"ם ז"ל בקידוש החדש: שאנו סומכין עליו בזמן שאין סנהדרין, הלכה למשה מסיני. מנין הוציא את זה. שמה שאמר ר"ג: כך מקובלני מבית אבי אבא, ואין חידושה של לבנה כו', אף על פי שהוא אמת, כי נלאו האצטוגנינים, ולא מצאו חשבון יותר מדוקדק, איני חושב שזאת הקבלה, נקראת הלכה למשה מסיני.

תשובה: אני חושב, כי ענין החשבון וקידוש החדש, הלכה למשה מסיני, כדברי הרב ז"ל. דכל שיש מקום הועד, חייבים הם לקדש על פי הראיה, עם עדות החשבון. הא לאו הכי, מערימין, ולא נקדש עד שנכוין הראיה עם החשבון, או נערים להקדים הראיה, אף על פי שלא ראו, כדי לקדש בזמן המכוון לחשבון. וכדאמרי' בפ"ק דר"ה: אמר ר"י בן לוי: מאיימין על העדים, על החדש שנראה בזמנו לעברו. ואין מאיימין על העדים על החדש, שלא נראה בזמנו לקדשו. איני, והא שלח ר"י נשיאה, לרבי אמי: הווי יודעין, שכל ימי ר' יוחנן היה מלמדנו: מאיימין על העדים, החדש שלא נראה בזמנו לקדשו. שאע"פ שלא ראו, אמרו: ראינו. ורב דימי מנהרדעא, מתני איפכא כו'. וגרסינן בפ' אם אינן מכירין: רבי חייא חזייה לסיהרא דעשרים ותשעה. שקל קלא, שדא ביה. אמר: לאורתא קא בעינן לקדושך, ואת קיימת הכא. זיל איכסי'. אלמא: העיקר, הוא החשבון. אלא שבזמן שהיה בית דין בבית הועד, מצוה לקדש ע"פ הראיה. ומ"מ, בכענין שאמרנו. ועוד, דאמר שמואל: יכילנא לתקוני לכולי גולא. אלמא: בלא עדות ראיה, היה יכול לדקדק בחשבון המולדות, ולתקן לגולה לקדש. והרי בבבל, היו מונין וקובעין ומקדשין מולדות ע"פ החשבון. ולפעמים, יעשו בהפך מה שהיו עושין בארץ, במקום הועד. כמעשה דר' אמי בר נגרי, ורבי חייא, דאיילעי לבבל, בעשרה בתשרי, כדאיתא התם ר"ה. אלמא: מקדשין וקובעין מועדות, שלא על פי הראיה. וכדאמרינן גבי שני אדרים, אי אמרת לעולם חסר, אמאי מחללינן שבתא? ופריקו: משום דמצוה לקדש על פי הראיה, ואפי' משום מתייא תקינו. ואי לאו הלכה למשה מסיני, שכל זה נכנס במה שאמרה תורה: אשר תקראו אתם במועד; היאך יכולין לעשות כן? לפיכך, סדרו לנו את הסדר הזה. וכדשמואל דאמר: יכילנא לתקוני לכולה גולה. וקבלה היא בדינו, שהסדר הזה תקנו הלל בנו של רבינו הקדוש. אבל לא ידעתי שום מקום לדבר זה.

שורת תשב"ץ חלק א סי' קלו

ואנא תיובתא לא חזינא שכשהיו מקדשין ע"פ הראיה א"א לדחות שלא יהי' יום הקבוע בעת הראיה שכך הראה לו הקדוש ברוך הוא למשה כזה ראה וקדש ואם אין אנו קובעין ביום הראיה אין זה ר"ח אלא אמצע החדש על כן על כרחנו יש לנו לקבוע אותו יום ואין לנו לחוש לירקיא ומתיא ופרסום ערבה אבל עכשיו שא"א לקבוע ע"פ הראיה שאין לנו בית הועד ומסרו לנו אבותינו זה הקבוע שאנו קובעין ע"פ המולד וידוע שיום המולד הוא קודם לראיה א"כ אם דחינו הקבוע מאחד מימים פסולים למחרתו או לפעמים לשני ימים עדין לא יצאנו ביום הקבוע מעת הראיה כי בדחיה מיום שנולד המולד למחרתו יבא הקביעות ביום הראי' שהוא ר"ח ודאי על כן כיון שאפשר לנו לדחות יום הקביעה מיום זה לחבירו מבלתי הפלגה מעת הראיה ראינו לתקן בזה תקנה לירקיא ומתיא וליום ערבה כדי לפרסמה שהיא מן התורה מפני תרעומת המינים ורשאי' אנו בכך שני' אשר תקראו אותם וכתוב אתם ע"כ כשהיו מקדשין ע"פ הראיה לא היו שם ימים פסולי' שא"א לדחות יום הראיה כלל ועכשו שאנו מקדשין ע"פ המולד אנו פוסלים קצת ימים מפני התקנה ואין להקשות ממה שאנו עושין עכשיו למה שהיו עושין כשהיו מקדשין ע"פ הראיה.

בשיעורים הקודמים עסקנו בענייני "ארבעה ראשי שנים" – ראשי השנה השונים והדינים העולים מהם. בשיעורים הבאים נעסוק בחטיבה נוספת: יסודות קידוש החודש.

המשנה עוסקת בקידוש החודש בהרחבה בחציו הראשון של הפרק הראשון, בפרק השני ובתחילת הפרק השלישי. משניות אלו מפרטות את הליך קידוש החודש: ראיית העדים, הגעתם לבית הדין, חקירתם, קידוש החודש על ידי בית הדין ופרסום מועד החודש בארץ ובגולה.

על פי התיאור המפורט במשניות, קידוש החודש נעשה על ידי ראיית העדים את התחדשות הלבנה וקידוש החודש על ידי בית הדין. מקור הדברים בכתוב "החודש הזה לכם":

'החדש הזה לכם' וגומר – רבי ישמעאל אמר: משה הראה את החדש לישראל ואמר להם, **כזה יהיו רואין וקובעין את החודש לדורות.** [מכילתא מסכתא דפסחא פרשה א]

יכול כשם שמעברין את השנה ואת החדש לצורך, כך מקדשין את החדש לצורך? תלמוד לומר 'החדש הזה לכם', **כזה ראה וקדש.** [ר"ה כ.]

עם זאת, מסוגיית הגמרא [יט:כ:] עולה כי קידוש החודש אינו נקבע על פי הראייה לבדה, אלא יש משמעות גם לחשבון האסטרונומי של זמן מולד הלבנה וגם לשיקולים נוספים:

א. הגמרא [יט:]: אומרת: "שלחו ליה למר עוקבא: אדר הסמוך לניסן לעולם חסר. מתיב רב נחמן: על שני חדשים מחללין את השבת, על ניסן ועל תשרי. אי אמרת בשלמא זמנין מלא זמנין חסר, משום הכי מחללין. אלא אי אמרת לעולם חסר, אמאי מחללין? משום דמצוה לקדש על פי הראייה". מבואר בגמרא כי קידוש על פי הראייה אינו הגורם הבלעדי לקביעת החודשים; חודש העיבור הוא תמיד חסר, בלי קשר למולד הלבנה, אלא שיש מצוה לכתחילה לקדש על פי הראייה.

ב. הגמרא [כ:] מביאה מחלוקת האם מקדשים ומעברים את החודש "לצורך" (=כדי ששבת ויום הכיפורים לא יצאו סמוכים וכדו'), והיא מביאה בעניין זה ברייתא: "יכול כשם שמעברין את השנה ואת החדש לצורך, כך מקדשין את החדש לצורך? תלמוד לומר 'החדש הזה לכם' – כזה ראה וקדש. וכי הא דאמר רבי יהושע בן לוי: מאימין על העדים על החדש שנראה בזמנו לעברו, ואין מאימין על העדים על החדש שלא נראה בזמנו לקדשו". מדברי הברייתא עולה כי ניתן לקבוע את החודש בניגוד לראיית העדים, על ידי 'איום' על העדים¹.

¹ אמנם, לרמב"ם [הל' קידוש החודש פ"ג הט"ו-יח] שיטה שונה בביאור דין זה, ואכמ"ל.

ג. הגמרא [כ:] אומרת: "אמר שמואל: יכילנא לתקוני לכולה גולה. אמר ליה אבא אבוה דרבי שמלאי לשמואל: ידע מר האי מילתא דתניא בסוד העיבור: נולד קודם חצות או נולד אחר חצות? אמר ליה: לא. אמר ליה: מדהא לא ידע מר, איכא מילי אחרנייתא דלא ידע מר". הגמרא מדברת על אפשרות לקבוע את החודשים על פי חשבון המולד האסטרונומי, וללא ראיית הלבנה על ידי העדים.

לאור מקורות אלו, יש לעיין כיצד מקדשים את החודש – על פי הראייה או על פי החשבון?

רבנו בחיי מביא בשם רבנו חננאל עמדה נחרצת בעניין זה:

קביעות החדשים אינו אלא על פי החשבון לא על פי ראית הלבנה. [רבנו בחיי שמות יב, ב]

רבנו חננאל מבאר, על פי דרכו, כי המנהג לקדש על פי הראייה התחיל רק בתקופת התנאים, כדי להוכיח את צדקת חשבונם של חז"ל כנגד טענות הצדוקים:

כך היו נוהגים כל ישראל לקבוע חדשים על פי החשבון אלף ומאה שנים מימות משה רבנו ועד אנטיגנוס ראש גולה וראש סנהדרין, והיו בכלל תלמידיו שנים והם צדוק וביתוס... ויצאו לתרבות רעה והתחילו לעורר בזה בקביעות הירח, ואמרו כי אין עיקר המצוה לקבוע חדשים על פי החשבון כי אם בראיית הלבנה, והוא הדבר הצודק והמכוון. והוצרכו חכמי הדור להכחיש דבריהם ולהודיע להם בראיות גמורות... כי רבן גמליאל עשה צורות הללו לבאר לתלמידי צדוק וביתוס ידיעתו במהלך הלבנה בכל חדש וחדש, וכי הוא יודע בכל חדש וחדש באיזו צורה תולד אם ארוכה אם קצרה וכמה תהיה גבוה בגלגל ולאיזה צד תהיה נוטה, והיה בכל חדש מבאר לתלמידים ואמר להם הלבנה בזה החדש צורתה כך וכך ונטיתה לצד כך וכך, וכאותה צורה שהיה מראה לתלמידיו בה היו מעידים העדים בכל חדש וחדש, וכיון שראו כך חדש אחר חדש, שנה אחר שנה, נתברר להם שאין העיקר אלא החשבון ובטלו דברי החולקים. ואף על פי שהיו מקבלים העדים זכר לדבר, לא היתה סמיכת בית דין כי אם על החשבון. [שם]

שיטה זו מקורה בדברי רב סעדיה גאון [תשובות הגאונים ליק סי' א], והרמב"ם חולק עליה בחריפות רבה:

ואני מתפלא על אדם שמכחיש ומתווכח בדבר הברור, ואומר שדת היהודים אינו בנוי על ראיית החדש אלא על החשבון בלבד והוא מאמין בכל הלשונות האלה. ואיני חושב שהאומר כן מאמין בכך, אלא היתה מטרתו בדבר זה לנגח את יריבו באיזו צורה שתהיה שלא בצדק או בצדק כיון שלא מצא מפלט מלחץ הוויכוח. ומה שראוי שאתה תאמין שעיקר דתנו בנוי על הראייה, ואם לא ייראה החדש משלימין שלשים יום לחדש היוצא, ולשונות המשנה והתלמוד והמעשיות רבים שאירעו בענין זה במשך כל השנים מעידים באמתות דבר זה. אמר ה' 'החדש הזה לכם ראש חדשים', ובא בקבלה האמתית: 'מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא למשה דמות לבנה ואמר לו כזה ראה וקדש'. ולא היו סומכין על החשבון אלא כדי לדעת אם ייראה או לא ייראה... לא שיסמכו על החשבון בלבד ויעשו ראש חדש על פי החשבון אם מחייב שייראה. [פירוש המשנה לרמב"ם ר"ה פ"ב מ"ז]³

² עי' 'תורה שלמה' [חלק יג, 'סוד העיבור' פרק ג] המאריך בשיטה זו, במקורותיה ובפולמוס סביבה.

³ הרמב"ם סבור שגם החכם שכתב שיטה זו אינו סבור כך, אלא הוא כתב זאת רק "מלחץ הוויכוח". וכן כותב רב האי גאון [תשובות הגאונים ליק סי' א] ביחס לשיטת רס"ג: "כי זה שאמרתם שכתב רבינו סעדיה ז"ל, קנה הוא שדחה את אפיקורוס". אמנם, עי' העמק שאלה [שאילתא סז, כב] המקיים שיטה זו.

לדברי הרמב"ם, לא ניתן לחלוק על המקורות בהם מפורש שקידוש החודש נעשה על ידי ראייה. לשיטתו, אין חולק על כך שקידוש החודש נעשה על ידי הראייה, ותפקיד החשבון הוא רק כדי לברר האם הירח אמור להיראות ביום זה, ובאופן זה הוא מגלה האם העדים הם עדי שקר⁴.

מדברי הרמב"ם נראה כי אליבא דאמת קידוש החודש נעשה על ידי הראייה. אמנם, כאמור, מהמקורות דלעיל עולה שקיימים גורמים נוספים על פיהם נקבע קידוש החודש: חשבון ו'צורך'⁵. ואכן, דברי הרמב"ם עשירים במקום אחר, בפרק י"ח מהלכות קידוש החודש.

הרמב"ם מאריך לבאר כי במצבים רבים הירח אינו נראה בעיניים בזמן בו הוא אמור להיראות על פי החשבון:

דבר ידוע וברור שאם יוציא לך החשבון שהירח יראה בלילה, אפשר שיראה ואפשר שלא יראה מפני העבים שמכסין אותו או מפני המקום שהוא גיא או שהיה הר גבוה כנגד רוח מערב לאנשי אותו המקום שנמצאו כאלו הן יושבין בגיא... וכן בימות הגשמים אם יהיה יום צח יראה הירח יותר ממה שיראה בימות החמה... אבל בימות החמה יהיה האויר כאילו הוא מעושן מפני האבק ולא יראה הירח הקטן... וכל זמן שתמצא קשת הראייה והאורך הראשון שתערוך לה עם שני הקצין שלהם בצמצום, יהיה הירח קטן ביותר ולא יראה אלא במקום גבוה ביותר.

[הל' קידוש החודש פ"ח ה"א-ג]

הרמב"ם מוסיף ומבאר את המצב האבסורדי שיכול להיגרם כאשר הירח אינו נראה מספר חודשים רצופים:

עדים שראו את החדש בזמנו ובאו והעידו וקבלום בית דין וקדשו את החדש הזה הראשון ומנו תשעה ועשרים יום מן היום המקודש, וליל שלשים לא נראה הירח מפני שאי אפשר לו להראות או מפני שכיסוהו עבים, והרי בית דין מצפין לו כל יום שלשים כמו שביארנו, ולא באו עדים ועברו את החדש ונמצא יום ראש החדש השני יום אחד ושלשים כמו שביארנו. והתחילו למנות תשעה ועשרים יום מן יום ראש החדש השני וליל שלשים לא נראה הירח, אם תאמר שכך מעברין את זה ועושין אותו שלשים וקובעין ראש החדש השלישי יום אחד ושלשים, כך אפשר שלא יראה הירח בליל שלשים גם מחדש זה, ונמצאו מעברין והולכין ועושין חדשים שלשים אחר שלשים כל השנה כולה, ונמצא בחדש אחרון אפשר שיראה הירח בליל חמשה ועשרים בו או בליל ששה ועשרים, ואין לך דבר שחוק והפסד יתר מזה.

[שם, ה"ה-ו]

הרמב"ם כותב כי מציאות זו, שחודשים רצופים הם מעוברים, אינה אפשרית, שכן באופן זה המולד האמתי יוצא שלא בסוף החודש. הרמב"ם מבאר, כי כדי להימנע ממצאות זו, במצבים אלו קביעת החודשים נעשית על פי החשבון ולא על פי הראייה:

אלא הקבלה שביד החכמים איש מפי איש משה רבינו כך היא, שבזמן שלא יראה הירח בתחלת החדשים חדש אחר חדש, בית דין קובעין חדש מעובר משלשים יום וחדש חסר מתשעה ועשרים יום, וכן מחשבין וקובעין חדש מעובר וחדש חסר בקביעה לא בקידוש, שאין מקדשין אלא על הראייה. ופעמים עושין מלא אחר מלא או חסר אחר חסר כמו שיראה להם מן החשבון. ומתכווין לעולם בחשבונם שאם יראה הירח בחדש הבא יראה בזמנו או בליל עיבורו, לא שיראה קודם זמנו שהוא ליל שמונה ועשרים... ועל זה סומכין ומעברין חדש אחר חדש או עושין חדש חסר אחר חדש חסר.

[שם, ה"ח-ט]

⁴ הנצי"ב [העמק שאלה סז, כב] מעיר, כי הגמרא במסכת ערכין [ט:]: "אומרת: "אחרים אומרים: אין בין עצרת לעצרת ואין בין ראש השנה לראש השנה אלא ארבעה ימים בלבד, ואם היתה שנה מעוברת חמשה... אמר ליה רב אדא בר אבהו לרבא: אחרים מנינא אתא לאשמועינן? הא קא משמע לן דלא בעינן מצוה לקדש על פי הראייה". מפורש בדברי הגמרא שקיימת שיטה הסוברת שאין מצוה לקדש על פי הראייה. [ועי' רש"י [מנחות ק: תד"ה שני] המתקשה ביישוב שיטה זו עם המשניות].

⁵ גורם זה שנוי במחלוקת תנאים [כ:], האם אכן ניתן לעבר את החודש 'לצורך'.

הרמב"ם נוקט שקידוש על פי הראייה מתקיים רק כאשר יש ביכולת האדם לראות את הלבנה בחידושה, אבל כשאין ביכולת האדם לראות את הלילה, משום שמולד הלבנה ביום או ביום המעונן וכדו', אין מקדשים על פי הראייה אלא הולכים אחר החשבון האסטרונומי.

על פי שיטתו כותב הרמב"ם:

וכן זה שאמרו חכמים שמעברין את החדש לצורך, הוא בחדשים אלו שמעברין אותן לפי חשבון ועושין אחד מלא ואחד חסר, ויש להם לעבר חודש אחר חודש או לחסר, בזה הוא שמעברין לצורך מפני שלא נראה הירח בזמנו. אבל בעת שיראה הירח בזמנו, שהוא תחלת היותו נראה אחר שנתקבץ עם השמש, מקדשין לעולם ואי אפשר לא לדחות ולא לעבר.

[שם, ה"א]

לשיטתו, כאשר קיימת אפשרות לראות את הלבנה, בית הדין יושב ומצפה לעדים ומקדש על פי עדותם, ללא אפשרות להקדים או לאחר "לצורך". רק כאשר אין אפשרות לקדש על פי הראייה, קביעת החודש נעשית על פי החשבון האסטרונומי⁶, ובמציאות זו בית הדין יכולים לעבר את החודש "לצורך".

תפיסתו העקרונית של הרמב"ם מוצגת בבהירות בדברי התשב"ץ:

שכשהיו מקדשין על פי הראיה אי אפשר לדחות שלא יהיה יום הקבוע בעת הראיה, שכך הראה לו הקדוש ברוך הוא למשה כזה ראה וקדש, ואם אין אנו קובעין ביום הראיה אין זה ראש חודש אלא אמצע החדש. על כן על כורחנו יש לנו לקבוע אותו יום ואין לנו לחוש לירקיא ומתיא ופרסום ערבה. אבל עכשיו שאי אפשר לקבוע על פי הראיה, שאין לנו בית הועד, ומסרו לנו אבותינו זה הקבוע שאנו קובעין על פי המולד... ראינו לתקן בזה תקנה לירקיא ומתיא וליום ערבה כדי לפרסמה שהיא מן התורה מפני תרעומת המינים, ורשאים אנו בכך, שנאמר: 'אשר תקראו אותם' וכתב 'אתם'. על כן כשהיו מקדשין על פי הראיה לא היו שם ימים פסולים, שאי אפשר לדחות יום הראיה כלל. ועכשיו שאנו מקדשין על פי המולד אנו פוסלים קצת ימים מפני התקנה.

[שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קלו]

התשב"ץ אווז בשיטתו העקרונית של הרמב"ם, כי קיימות שתי דרכים לקביעת החודשים: ראייה וחשבון, ורק בקביעה על ידי חשבון יכולים לעבר את החודש "לצורך". על פי זה כותב התשב"ץ, כי הכלל "לא אד"ו ראש ולא בד"ו פסח" (=קביעת החודשים באופן שראש השנה לא יצא בימים אד"ו, ופסח לא יצא בימים בד"ו) נוהג רק בזמן שמקדשים על פי החשבון, ולא כאשר מקדשים על פי הראייה.

דברים אלו שנויים במחלוקת רש"י ותוספות. רש"י כותב כדברי התשב"ץ, כי כלל זה אינו מתקיים כאשר מקדשים על פי הראייה:

בשני בשבת – חד מימות החול נקט. ואית דאמרי, יומא קמא דשבתא דחזי לארביסר נקט, וחד בשבתא לא חזי לארביסר, דלא בד"ו פסח. ולא מילתא היא, שהרי על פי הראייה היו מקדשין.

[רש"י פסחים נח: ד"ה בשני]

תוספות חולקים על דבריו:

ורש"י שהקשה דעל פי הראייה היו מקדשין, אין נראה לר"י, דאף על גב דהו מקדשין על פי הראייה היו נזהרין שלא יבאו תרי שבי בהדי הדדי. דאמרינן בהדיא פרק קמא דראש השנה: 'מאימין על העדים על החודש שנראה בזמנו לומר שלא ראו'. [תוס' שם, ד"ה כאילו]

⁶ הרמב"ם [הל' קידוש החודש פ"ח ה"ד] מבאר כי כאשר קובעים את ראש החודש על פי החשבון האסטרונומי, כאשר החודש מעובר - שני הימים (ל' של החודש הקודם וא' של החודש החדש) הם ראש חודש. ועי' עוד שו"ת הר"ד [סי' לב], ואכמ"ל.

לדבריהם, גם כאשר מקדשים על פי הראייה היו מקפידים על כלל זה, כדי שיום הכיפורים לא יצא בסמוך לשבת. תוספות מבססים את דבריהם על דברי הגמרא [ר"ה כ.]: "מאימין על העדים על החודש שנראה בזמנו לומר שלא רא". הגמרא אומרת שבית הדין היו מאיימים על העדים ומונעים מהם מלהעיד על החודש, כדי ששבת ויום הכיפורים לא יצאו סמוכים זה לזה. מבואר מכך, כי גם כאשר מקדשים על פי הראייה, היו מקפידים על הכלל "לא אד"ו ראש ולא בד"ו פסח", ומעברים את החודש "לצורך"⁷.

נראה כי שיטת תוספות מתבארת על פי דברי הרשב"א:

דכל שיש מקום הועד, חייבים הם לקדש על פי הראיה עם עדות החשבון. הא לאו הכי, מערימין ולא נקדש עד שנכוין הראיה עם החשבון, או נערים להקדים הראיה אף על פי שלא ראו כדי לקדש בזמן המכוון לחשבון... אלמא העיקר הוא החשבון. אלא שבזמן שהיה בית דין בבית הועד, מצוה לקדש על פי הראיה. [שו"ת הרשב"א ח"ד סי' רנד]

לדברי הרשב"א, קביעת החודשים אינה תלויה בראיית העדים אלא בחשבון. עם זאת, הליך קביעת החודשים צריך להיעשות על ידי עדים. בשל כך, כאשר עדים מעידים בזמן שאינו מתאים לחשבון, מאיימים עליהם ודואגים שעדותם לא תקבע את החודשים בזמן שאינו ראוי.

כעין זה סוברים תוספות. קביעת החודשים אינה תלויה בראיית העדים, ובית הדין צריכים לעבר את החודש "לצורך". עם זאת, הואיל והליך קביעת החודשים צריך להיעשות על ידי עדים, כאשר עדים מעידים בזמן שאינו מתאים – מאיימים עליהם ודואגים שעדותם לא תקבע את החודשים באופן שיום הכיפורים ושבת יהיו סמוכים זה לזה⁸.

לסיכום: המשניות במסכת ראש השנה מלמדות שקידוש החודש נעשה על פי הראייה, ואילו ממקורות אחרים עולה שקידוש החודש נעשה על פי החשבון. בביאור היחס בין הראייה לחשבון קיימות שלוש שיטות מרכזיות:

- א. לפי רס"ג ורבנו חננאל: קידוש החודש נעשה על פי חשבון, והראייה היא תקנת חכמים מאוחרת.
- ב. לפי הרמב"ם: ראייה וחשבון אלו שתי דרכים שונות לקדש את החודש. כאשר מקדשים על פי הראייה, אין לבית הדין סמכות 'להתערב' ולקבוע את זמן החודשים; לעומת זאת, כאשר מקדשים על פי החשבון, בית הדין יכולים 'להתערב' ולקבוע את זמן החודשים על פי שיקוליהם.
- ג. לפי הרשב"א: קביעת החודשים נעשית על פי החשבון, אך ההליך צריך להיעשות על פי עדים. לשיטתו, גם כאשר יש ראיית עדים, בית הדין 'מתערבים' וקובעים את זמן החודשים – מחמת החשבון או מחמת "הצורך" – ולשם כך מאיימים על העדים.

בעזרת ה' נעסוק בשיעור הבא בתוקף קביעת החודשים בזמן הזה, בו אין בית דין המקדש על פי הראייה.

להערות ולתגובות: רם יונתן ליפשיץ

ramyonatans@gmail.com

⁷ הרמב"ם, לשיטתו, מבאר את סוגיית הגמרא באופן אחר; עיי' בדבריו בפרק ג מהלכות קידוש החודש [הט"ו-יח], ואכמ"ל.
⁸ יש להעיר, כי ייתכן ותוספות חולקים על הרשב"א וסוברים שהראייה משמעותית יותר מהחשבון.